

Fundamentals and legal challenges governing international electronic contracts

Laiya Bagheri Samghabadi¹, Majid Safavi², Saleh Yamerli³

Abstract

Field and Aims: Electronic contracts are a type of contract in which the interaction between the parties in concluding the contract can be done through various electronic tools such as electronic mail, a computer program or by two electronic agents that are programmed to recognize the formation of the contract. But what is important about these contracts is the law governing these contracts, which has become a challenge.

Method: The present research was carried out with a descriptive-analytical method.

Findings and Conclusions: The basics of electronic contracts include the sovereignty of the will between the parties, speeding up and facilitating the conclusion of the contract, the additionality of the electronic contract, the absence of physical presence, the principle of consent of the electronic contract and its international aspect. The changes resulting from communication and information technology and as a result of the emergence of the phenomenon of virtual space have caused that the former communication factors either do not exist or, if they exist, are not in the same sense as before. As a result, the concept of communication factors such as the time and place of contract conclusion, the place of residence of the parties has been challenged.

Keywords: Electronic contract, Electronic business, Electronic signature, International contracts.

*Citation (APA): bagheri samgh abadi, L., safavi, M., & yamerli, S. (2023). Basics and challenges of determining the law governing international electronic contracts. *International Legal Research*, 16 (59), 107- 131.

https://alr.ctb.iau.ir/article_700466.html

1. PhD student in private law, Gorgan branch, Islamic Azad University, Gorgan, Iran.

Email: Hamid.mohamadi.kordkhili@gmail.com

2. Assistant Professor of Theology Department, Gonbadkavos University, Gonbad, Iran. (Author).

Email: m.safavi@gu.ac.ir

3. Assistant Professor, Department of Theology, Gonbad Kavos University, Gonbad Kavos, Iran.

Email: saleh yamrali@gmail.com

Introduction

E-commerce, in its strict sense, is online negotiation, exchanges, conclusion of contracts, transfer of goods, services and finally payment through electronic means, although at first this only happened through closed networks that only certain companies and organizations had access to. they had. With the development of virtual space, many companies offer their goods and services through the Internet, the use of the Internet and computer networks for negotiations, exchanges and the conclusion of international contracts has increased, thus raising wide legal issues (Kamilypour, 2019: 1). The development of technology and the entry of the Internet into the field of business caused a change and transformation in the nature of contracts and a new generation of contracts was formed in commercial relations, which, along with innovation, also brings the functions of traditional commercial contracts. Based on this, the electronic contract is not a special type of contract, but the description of electronic only expresses the way it is formed, that is, the form of this type of contract is electronic. The formation of contracts usually does not require any special formalities, and as soon as the will of individuals regarding the creation of a legal entity is declared and agreed upon, a contract is formed between them. The method of declaration of will is not important either, but any means that indicates the intention of individuals can create legal works. Now, in the electronic contract, people's wills meet through electronic tools and produce legal effects. (Soltani, 2017: 2). In the conclusion of electronic contracts, transactions are usually carried out by means of electronic tools, in some of these methods of conclusion, human power is not directly involved and the computer acts automatically on behalf of their will. Therefore, in general, regardless of the formalities of conducting electronic transactions, it is assumed that the will of the parties is present in each part of the transactions. One of the most important difficulties of concluding an electronic contract is the lack of provision of the necessary environment for each party to inform each other of each other's eligibility and true personality to conclude the contract. In this case, each of the parties must rely on the information provided, and it will be the claimant's responsibility to prove the invalidity of the electronic contract due to one of the parties. (Ahmadi and others, 2018: 5) What is important regarding electronic contracts is determining the governing law. Determining the law governing electronic contracts is important in many ways. On the one hand, it is the law that determines whether a binding contract has been concluded between the parties or not. On the other hand, some special issues in the electronic contract, such as proof of its formation and the time and place of concluding the contract, may have different rulings due to different laws (Elsan, 2005: 141). The principle of freedom of will gives the parties the right to determine the law governing the contract. This principle means the sovereignty of the will of the parties in concluding the contract and is accepted in the laws of all countries. In fact, it is the will of the parties to the contract that determines the governing law. But the question is how far is this freedom? To answer this question, it should be said that if this principle is not limited, it actually means that the parties to the contract can determine the law governing the contract according to their taste. Based on this, the question arises, what is the basis of the law governing electronic contracts? And what challenges play a role in determining it?

Conclusion

The development of technology and the entry of the Internet into the field of business caused a change and transformation in the nature of contracts and a new generation of contracts was formed in commercial relations, which, along with innovation, also brings the functions of traditional commercial contracts. An electronic contract is an agreement created and signed in an electronic format and it is an agreement that requires and accepts the parties through the open international network of remote communication with audio and video tools. In clause (s) of article (2) of Iran's e-commerce law, a term called "distance

contract" is mentioned, in its description it stipulates: "Request and acceptance of goods and services between the supplier and the consumer using means Communication is long distance. Electronic contract is different from the concept of electronic exchanges, although the two mentioned terms are sometimes used interchangeably. Another term related to it is the formation of marriages to absentees. Considering the significant changes that information technology has made in business and has given it the two characteristics of speed and ease. One of the forms of electronic contracts is the email contract, which can be said to be the oldest and at the same time the most common type of electronic contracts. Another form of electronic contract is the contract under the website page. Another type of electronic contract is shrink-wrap contract. The basics of electronic contracts include the sovereignty of the will between the parties, speeding up and facilitating the conclusion of the contract, the additionality of the electronic contract, the absence of physical presence, the principle of consent of the electronic contract and its international aspect. What is important regarding electronic contracts is determining the governing law. Governing law means the legal system within which the contract is created, and the validity and influence of the contract is derived from it, and the words and expressions of the contract are interpreted according to it, and the rights are enforced and the obligations that constitute the content of the agreement are based on it. takes place Regarding the law governing electronic contracts from a formal point of view, it should be said that the legislative approach in the field of the form of electronic contracts focuses on the removal of formal conditions that lead to the distinction between electronic contracts and paper contracts, unless the removal of formal conditions leads to the loss of the philosophy of the law. That condition should be formal. Regarding legislation in the field of electronic contracts, there are also different approaches. The first method is the establishment of facilitation rules based on the identification of online business, similar to traditional business, and its accreditation and effectiveness is based on the establishment of laws indicating the inclusion of existing rules on online business, which is called the "applicable equality" method. The second method is to create a legal system consisting of rules compatible with the nature of the electronic environment. Its method is to select the best rules in the non-digital world and bring them into the virtual space, although the methodology of this method is based on establishing new rules. The important point about the law governing electronic contracts is that the changes resulting from communication and information technology and as a result of the emergence of the virtual space phenomenon have caused that the former communication factors either do not exist or, if they exist, are not in the same sense as before. As a result, the concept of communication factors such as the time and place of the conclusion of the contract, the place of residence of the parties has been challenged.

References

- Abolhassan Mojahid, Osameh. (2000). Online contracting feature. Dar al-Nahda. Cairo
- Ahmadi Joshfaghani, Hossein Ali; mashayekh, Rasoul; Saeedeh, Aziziyan, Shim (2017). The nature, characteristics and principles governing the formation of an electronic contract (case study: laws of the Islamic Republic of Iran). National conference of new and creative ideas in management, accounting, legal and social studies, 1.
- Amir Moezi, Ahmad. (2016). Conflict resolution rules in the law governing contractual obligations. First Edition. Dadgostar Publications Institute.
- Amiri Ghaemmaghami, Abdul Hamid. (1999). Obligations rights. Mizan Publications.
- Jafari Langroudi, Mohammad Jaafar. (1999). Civil rights course. first volume. University of Tehran.
- Charles H. Martin. (1999). UNCITRAL Electronic Contracts Convention: Will it come into force or not? Translated by Ali Rezaei. Journal of Legal Research, (47), 325-375.

- EC Convention on the Law Applicable to Contractual Obligations (Rome 1980). <https://eur-lex.europa.eu/>
- Faezi Chekab, Gholam Nabi. (2007). The moment of concluding the electronic transaction contract. *Business Research Quarterly*, (42), 206-167.
- Hojatzadeh, Alireza; Noshadi, Ebrahim. (2011). The law governing international electronic contracts (comparative review). *Journal of International Law*, 28(44), 282-263.
- Elsan, Mustafa. (2005). Formation of electronic contracts. *Bazargani Research Journal*, 9(36), 141-184.
- Soltani, Vanta. (2017). Comparative study of the law governing electronic contracts from the perspective of Iranian, European Union and Chinese laws. *Conference on psychology and educational sciences, law and social sciences*, 3.
- Mafi, Homayun. (2008). An analysis of the performance of the Iran-US Claims Arbitration Court. *Law and Policy Research Journal*, 10(24), 177-223.
- Mohammadi, Sam; Kaviar, Hossein; Mafi Homayun (2011). The concept of electronic commercial contract and its relationship with international contract. *Journal of Criminal Law*, 1(2), 142-125.
- Maghami Nia, Mohammad. (2012). How to conclude electronic contracts and its features. *Civil Law Knowledge*, 1(1), 85-98.
- Mamdouh Ibrahim, Khalid. (2005). *Abram al-Aqd al-Elektroni*. Cairo, Dar Alfekr
- Nasiri, Mohammad. (2012). *Private international law*. Agah publications.
- Niazi, Ghafoor (2017). Examining the liability arising from internet contracts in Iranian law and the role of teaching in it. Master's thesis in the field of private law, Islamic Azad University, Azadshahr branch.
- Hance, Balz. (1996). *Business and Law on the Internet*. 2nd Edition. London McGraw-Hill.
- Koning, Luka; Junger, Marianne; van Hoof, Joris. (2020). Digital signatures: a tool to prevent and predict dishonesty? *Mind & Society*, (19), 257–285.
<https://link.springer.com/article/10.1007/s11299-020-00237-1>
- Murray, Andrew D. (2004). La regulación de los contratos electrónicos: una comparación entre la posición Europea y Norteamericana. *Foro de derecho Mercantil Revista Internacional*, (2), 75-97.
<http://eprints.lse.ac.uk/15660/>
- Mason, Stephen. (2016). *Electronic Signatures in Law*. University of London Press. Institute of Advanced Legal Studies.
- Polanski, Paul Przemyslaw. (2006). *Convention on E-Contracting: The Rise of International Law of Electronic Commerce?* Leon Kozminski Academy of Entrepreneurship and Management. Bled e Conference Values Bled, Slovenia, 19.
- Saripan, Hartini; Hamimb, Zaiton. (2010). The application of the digital signature law in securing internet banking: some preliminary evidence from Malaysia. *Procedia Computer Science*, (3), 248-253.
<https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S1877050910004175>

مبانی و چالش‌های قانونی حاکم بر قراردادهای الکترونیکی بین‌المللی

لعیا باقری صمغ آبادی^۱، مجید صفوی^۲✉، صالح یمرلی^۳

چکیده

زمینه و هدف: قراردادهای الکترونیکی نوعی قرارداد هستند که در آن‌ها تعامل بین طرفین در انعقاد قرارداد می‌تواند از طریق ابزارهای الکترونیکی مختلف مانند پست الکترونیکی، یک برنامه کامپیوتری یا توسط دو عامل الکترونیکی که برای تشخیص شکل‌گیری قرارداد برنامه‌ریزی شده‌اند، صورت پذیرد. اما آنچه در خصوص این قراردادها حائز اهمیت است، قانون حاکم بر این قراردادهاست که به یک چالش مبدل شده است.

روش: پژوهش حاضر با روش توصیفی - تحلیلی انجام شده است.

یافته‌ها و نتایج: مبانی قراردادهای الکترونیکی شامل حاکمیت اراده بین طرفین، تسریع و تسهیل در انعقاد قرارداد، الحاقی بودن قرارداد الکترونیکی، عدم مراجعه و حضور فیزیکی، اصل رضایی بودن قرارداد الکترونیکی و جنبه بین‌المللی بودن آن است. تغییرات حاصل شده ناشی از فناوری ارتباطات و اطلاعات در نتیجه ظهور پدیده فضای مجازی سبب گردیده که عوامل ارتباط سابق یا وجود ندارد یا در صورت وجود به مفهوم سابق نباشد در نتیجه مفهوم عوامل ارتباطی نظیر زمان و مکان انعقاد قرارداد، محل اقامت طرفین مواجه با چالش گردیده است.

کلیدواژه‌ها: قرارداد الکترونیکی، تجارت الکترونیکی، امضاء الکترونیکی، قراردادهای بین‌المللی.

*استناددهی (APA): باقری صمغ آبادی، لعیا، صفوی، مجید، یمرلی، صالح. (۱۴۰۱). مبانی و چالش‌های تعیین قانون حاکم بر قراردادهای الکترونیکی بین‌المللی. *تحقیقات حقوقی بین‌المللی*. ۱۶(۵۹)، ۱۳۱ - ۱۰۷.

https://alr.ctb.iau.ir/article_700466.html

۱. دانشجوی دکتری حقوق خصوصی، واحد گرگان، دانشگاه آزاد اسلامی، گرگان، ایران. رایانامه: la.bagheri.s@gmail.com

۲. استادیار گروه حقوق، دانشکده علوم انسانی و اجتماعی، دانشگاه گلستان، گرگان، ایران. (نویسنده مسئول). رایانامه: m.safavi@gv.ac.ir

۳. استادیار گروه الهیات، دانشگاه گنبد کاووس، گنبد کاووس، ایران. رایانامه: salehyamralli@gonbad.ac.ir

مقدمه

تجارت الکترونیکی در معنای دقیق خود، مذاکره آنلاین، مبادلات، انعقاد قرارداد، انتقال کالا، خدمات و در نهایت پرداخت از طریق ابزارهای الکترونیکی می‌باشد هر چند که این امر ابتدا صرفاً از طریق شبکه‌هایی بسته رخ می‌داد که تنها شرکت‌ها و سازمان‌های خاصی به آن دسترسی داشتند. با توسعه فضای مجازی، شرکت‌های زیادی کالاها و خدمات خود را از طریق اینترنت عرضه می‌نمایند، استفاده از اینترنت و شبکه‌های کامپیوتری برای مذاکرات، مبادلات و انعقاد قراردادهای بین‌المللی بیشتر گردیده، بنابراین مسائل حقوقی گسترده‌ای را مطرح می‌کند (کمیلی پور، ۱۳۹۹: ۱). گسترش تکنولوژی و ورود اینترنت به عرصه تجارت، موجب تغییر و تحول در ماهیت قراردادها گردید و نسل جدیدی از قراردادها در روابط تجاری شکل گرفته که در کنار نوآوری، کارکردهای قراردادهای سنتی تجاری را نیز به همراه دارد.

بر این اساس قرارداد الکترونیک نوع خاصی از قراردادها نیست بلکه وصف الکترونیک فقط بیانگر نحوه تشکیل آن است یعنی شکل این نوع قراردادها به صورت الکترونیک است. تشکیل قراردادها معمولاً نیاز به تشریفات خاصی ندارد و به مجرد اینکه اراده افراد در خصوص ایجاد یک ماهیت حقوقی به مرحله اعلام رسید و مورد توافق قرار گرفت یک قرارداد بین آن‌ها تشکیل می‌شود. روش اعلام اراده نیز اهمیت ندارد بلکه هر وسیله که دلالت بر قصد انشای افراد کند، می‌تواند موجب آثار حقوقی گردد. حال در قرارداد الکترونیک اراده افراد از طریق ابزارهای الکترونیک تلاقی کرده و آثار حقوقی به بار می‌آورند. (سلطانی، ۱۳۹۶: ۲)

در انعقاد قراردادهای الکترونیکی معمولاً معاملات به واسطه ابزارهای الکترونیکی انجام می‌گیرد که در بعضی از این روش‌های انعقاد، نیروی انسانی مستقیماً در آن دخالت ندارد و رایانه به نیابت از اراده آن‌ها به طور خودکار عمل می‌کند. بنابراین به طور عموم صرفنظر از تشریفات انجام معاملات الکترونیکی، فرض بر وجود اراده طرفین در هر جزء از معاملات می‌شود. یکی از مهمترین دشواری‌های انعقاد قرارداد الکترونیکی، فراهم نبودن محیط لازم برای اطلاع عرفی هر یک از طرفین از اهلیت و شخصیت حقیقی یکدیگر برای انعقاد قرارداد است. در این مورد هر یک از طرفین باید به اطلاعات ارائه شده اکتفا نماید و اثبات عدم اعتبار قرارداد الکترونیکی به سبب حجر یکی از طرفین، بر عهده مدعی خواهد بود. (احمدی و دیگران، ۱۳۹۷: ۵)

آنچه در خصوص قراردادهای الکترونیکی حائز اهمیت است تعیین قانون حاکم می‌باشد. تعیین قانون حاکم بر قراردادهای الکترونیکی از جهات مختلف دارای اهمیت است. از یک سو این قانون است که تعیین می‌کند آیا قرارداد الزام‌آوری بین طرفین منعقد شده است یا نه. از سوی دیگر برخی از مسائل ویژه در قرارداد الکترونیکی نظیر اثبات تشکیل آن و زمان و مکان انعقاد قرارداد ممکن است به موجب قوانین مختلف دارای احکام گوناگونی باشد (السان، ۱۳۸۴: ۱۴۱).

اصل آزادی اراده^۱ به طرفین این اختیار را می‌دهد تا قانون حاکم بر قرارداد را تعیین نمایند. این اصل به معنای حاکمیت اراده طرفین در انعقاد قرارداد است و در قوانین همه کشورها مورد پذیرش قرار گرفته است. در واقع این اراده طرفین قرارداد است که قانون حاکم را مشخص می‌کند. اما سؤالی که مطرح است این است که این آزادی تا کجاست؟ برای پاسخ به این سؤال باید گفت اگر این اصل محدود نگردد، در حقیقت به معنای آن است که طرفین قرارداد می‌توانند قانون حاکم بر قرارداد را به سلیقه خود تعیین نمایند. بر این اساس این سؤال مطرح است که قانون حاکم بر قراردادهای الکترونیکی از چه مبنایی برخوردار است؟ و چه چالش‌هایی در تعیین آن نقش دارد؟

۱. ماهیت قرارداد الکترونیکی

برای شناخت بیشتر پیرامون مبانی و چالش‌های حاکم بر قرارداد الکترونیکی لازم است تا بدو پیرامون ماهیت آن مطالبی ارائه گردد. این موارد شامل، مفهوم، انواع و خصوصیات قرارداد الکترونیکی می‌باشد.

۱-۱. مفهوم قراردادهای الکترونیکی

منظور از قرارداد همان عقد است و از حیث معنی، عقد عبارت است از توافق و همکاری متقابل دو یا چند اراده به منظور ایجاد آثار حقوقی (کاتوزیان، ۱۳۸۲: ۲۱) یا ایجاد یک ماهیت حقوقی (شهیدی، ۱۳۸۲: ۴۱)، از حیث دایره شمول نیز قرارداد مانند عقد دارای دو معنی اعم و اخص است. قرارداد در معنی اعم دربرگیرنده عقود معین و غیرمعین است، ولی در معنای اخص صرفاً شامل عقود غیرمعین می‌شود. در اینجا مفهوم اعم قرارداد مورد نظر می‌باشد. عبارت «الکترونیک» نیز صفت از کلمه «الکترون» است. بنابراین، منظور از قرارداد الکترونیک هر عقدی (معین و غیرمعین) است که از طریق الکترون‌ها و از طریق واسطه‌های الکترونیک منعقد می‌گردد. یعنی اعلام اراده انشایی به صورت الکترونیک و در یک فضای غیر ملموس (مجازی) انجام می‌شود. پس می‌توان گفت، قرارداد الکترونیک عبارت است از توافق و همکاری دو یا چند اراده به منظور ایجاد آثار حقوقی از طریق الکترونیک (همان: ۴۱).

اصطلاح قرارداد الکترونیکی برای اولین بار در آئین‌نامه تجارت الکترونیکی اتحادیه اروپا بکار برده شده است. در شمول این آئین‌نامه در قسمت معاملات تجاری، به وضع حقوقی یکسان قرارداد الکترونیکی همانند دیگر قراردادهای مبتنی بر برگه و ابزار سنتی اشاره شده است و تعریف خاصی از قراردادهای الکترونیکی تصریح نگردیده است. قراردادهای الکترونیکی در نزد دکتترین حقوقی، به طور عموم به عنوان قراردادهای که با استفاده از ابزارهای الکترونیکی نوین مانند شبکه

1. Freedom of contract principle

تبادل داده‌های الکترونیکی، پست الکترونیکی و صفحات شبکه اینترنت منعقد می‌گردد، تعریف شده است (هنس^۱، ۱۹۹۶: ۲۰۶).

در یک تعریف قرارداد الکترونیکی یک توافق ایجاد شده و امضاء شده در قالب الکترونیکی است. به عبارت دیگر هیچ کاغذی استفاده نمی‌شود به عنوان مثال شما یک قرارداد در کامپیوتر خود می‌نویسید و به یک شریک تجاری ایمیل می‌کنید و شریک تجاری با یک امضای الکترونیکی نشان‌دهنده قبولی، آن را ایمیل می‌کند (پاسخ می‌دهد)، (کمیلی پور، ۱۳۹۷: ۲۴۲).

بعضی از حقوقدانان، قرارداد الکترونیکی را بدین شکل تعریف نموده‌اند: «قرارداد الکترونیکی عبارت است از توافقی که ایجاب و قبول طرفین ضمن شبکه بین‌المللی باز ارتباطی از راه دور با ابزار شنیداری و تصویری متبادل می‌شود (ابوالحسن مجاهد، ۲۰۰۰: ۳۹). این تعریف فقط نحوه کلی تلاقی ایجاب و قبول را بیان نموده و سخنی از آثار مترتب بر تبادل ایجاب و قبول را به میان نیاورده است. برخی دیگر از حقوقدانان قرارداد الکترونیکی را بدین گونه تعریف نموده‌اند: «قراردادی است که ایجاب و قبول با استفاده از شبکه ارتباطات بین‌المللی و به واسطه تبادل الکترونیکی داده‌ها، به قصد ایجاد تعهدات قراردادی منعقد می‌گردد (ممدوح ابراهیم، ۲۰۰۵: ۵۱).

در تفکیک مفهوم قرارداد الکترونیک از مبادلات الکترونیک باید گفت که مبادله الکترونیک عبارت است از «عمل یا مجموعه‌ای از اعمال حادث به صورت الکترونیک بین دو یا چند شخص در ارتباط با انجام امور مربوط به کسب و کار و تجارت یا اموال دولتی» بنابراین اصطلاح مذکور مفهومی اعم از قرارداد الکترونیک دارد، زیرا بسیاری از مبادلات الکترونیک اطلاعات که از طریق اینترنت انجام می‌گیرد، صرفاً انتقال اطلاعات است و هر داده پیامی نمی‌تواند موجب آثار حقوقی و مسئولیت‌ساز باشد. بنابراین، اگرچه دو اصطلاح مذکور گاهی به جای یکدیگر استعمال می‌شوند، لیکن آنچه که در این تحقیق مورد توجه قرار می‌گیرد، ناظر به آن دسته از مبادلات الکترونیک است که موجود آثار حقوقی باشند (اکبرینه و محمود زاده، ۱۳۹۵: ۳).

در بند (ص) ماده (۲) قانون تجارت الکترونیک ایران از اصطلاحی تحت عنوان «عقد از راه دور» نام برده است که در توصیف آن مقرر می‌دارد: «ایجاب و قبول راجع به کالاها و خدمات بین تأمین‌کننده و مصرف‌کننده با استفاده از وسایل ارتباط از راه دور است».

اصطلاح دیگر مرتبط با آن تشکیل عقد به غایبین است. با توجه به تحولات چشمگیری که فناوری اطلاعات در امر تجارت ایجاد کرده و دو ویژگی سرعت و سهولت را به آن داده است، دیگر لزومی ندارد که تجار به منظور مذاکره و تبادل اطلاعات در خصوص فعالیت‌های تجاری و انعقاد قرارداد مورد نظر خود در یک مجلس حاضر شوند. بلکه آن‌ها می‌توانند از طریق فناوری‌های نوین الکترونیک، نظرات و پیشنهادهای خود را برای مخاطب ارسال کنند. طرف

1. Hance
2. Distance Contract

مقابل نیز می‌تواند از همین طریق پاسخ داده و یا پیشنهاد جدیدی مطرح سازد. حال چنانچه از این طریق بین طرفین عقدی تشکیل شود، از آن به عنوان «تشکیل عقد بین غایبین» نام برده‌اند (امیری قائم‌مقامی، ۱۳۷۸: ۲۳۸).

بر این اساس مفهوم قرارداد الکترونیکی از سایر مفاهیم مشابه تفکیک گردید و لذا می‌توان حدود و معیار شناسایی این نوع قرارداد را از سایر موارد تبیین نمود. اما برای شناخت بهتر از ماهیت قرارداد الکترونیکی لازم است تا انواع این قرارداد را نیز بررسی نماییم.

۱-۲. انواع قرارداد الکترونیکی

یکی از اشکال قراردادهای الکترونیکی، قرارداد ایمیلی است که شاید بتوان گفت قدیمی‌ترین نوع و در عین حال رایج‌ترین نوع قراردادهای الکترونیکی بشمار می‌رود. ایمیل توانسته به عنوان یک شیوه مکاتبات رسمی که امکان ثبت سابقه را فراهم می‌کند در قراردادهای الکترونیکی به عنوان ابزاری کارآمد ایفای نقش نماید.

البته ایمیل وسیله مناسبی برای انتقال کالا نیست، اما ابزار خوبی برای دستور خرید و تبادل ایجاب و قبول الکترونیکی است. در این صورت که کالا و خدمات باید از طریق شیوه‌های سنتی ارسال گردد، قرارداد ایمیلی، قرارداد ساده‌ای است که از طریق پست الکترونیکی و یا همان ایمیل منعقد می‌شود، صرفاً توسط خود طرفین مرور و منعقد می‌گردد. ارتباط اراده‌ها به واسطه پست الکترونیکی به طور معمول ارتباط فوری و هم‌زمان نیست. بنابراین این قراردادها را می‌توان به عنوان عقود مکاتباتی تلقی نمود و احکام مربوط به آن‌ها را در خصوص آن‌ها اعمال کرد (مقامی نیا، ۱۳۹۱: ۸۸).

یکی دیگر از شیوه‌های قرارداد الکترونیکی، قرارداد تحت صفحه وب‌سایت است. صفحه وب‌سایت در شکل الکترونیکی صحنه نمایش تصاویر و نوشته‌های مجازی قابل رؤیت، چاپ، غیره و انتقال آن محسوب می‌شود. صاحب صفحه به طور عموم عرضه‌کننده کالا و یا خدمات معینی برای اطلاع‌رسانی، تبلیغات و یا انجام معاملات الکترونیکی می‌باشد. لذا در قراردادهای الکترونیکی به واسطه صفحه وب اینترنت، علی‌العموم یکی از طرفین قرارداد تاجر و یا متصدی امور تجاری می‌باشد.

امروزه بیش از هزاران صفحه وب‌سایت به عنوان محل تجاری مجازی در شبکه‌های اینترنت نصب شده است. مشتریان به واسطه آدرس‌های اینترنتی آن‌ها می‌توانند به صفحات هر عرضه‌کننده دسترسی پیدا کنند. مشتری فقط با کلیک بر گزینه‌های مانند واژه «قبول کردم» و یا «مورد تأیید می‌باشد» بر صفحه مزبور، می‌تواند اراده ایجاب و یا قبول خود را اعلام نماید تا قرارداد الکترونیکی با مطابقت اراده طرفین منعقد گردد. البته این بستگی به روش‌های معمول در تقارن و

توالی ایجاب و قبول بین طرفین دارد. اگر شرایط و قرائن موجود در صفحه وب جنبه دعوت به ایجاب تلقی گردد، مشتری می تواند با اعلان ایجاب الکترونیکی خود تقاضای خرید و یا درخواست خدمات معینی را پیشنهاد نماید. قواعد عرف و عادت و توقعات قبلی طرفین از مفهوم ایجاب و قبول یکدیگر نقش مهمی در تشخیص ایجاب از دعوت به ایجاب دارد (مقامی نیا، ۱۳۹۱: ۸۷).

نوع دیگری قرارداد الکترونیکی قرارداد شرینک - رپ^۱ است و این نوع قرارداد که از اسم آن پیدا است یک خرید و فروش در لفافه است. شرینک - رپ در لغت به معنای «نایلون بسته بندی شده» است و در اصطلاح حقوقی، یعنی قرارداد حق بهره برداری از یک بسته یا مجموعه نرم افزاری است که از قبل نگاشته شده است و در قالب یک سی دی یا دیسک ارائه می شود (سید جعفری و صادقی مقدم، ۱۳۹۳: ۵۸۲).

شکل دیگر جایی است که طراح یک برنامه رایانه ای با تهیه یک برنامه مشخص این امکان را فراهم می سازد که معاملات با سامانه رایانه ای در مقابل دریافت شرایط معین و از پیش تعیین شده منعقد گردد. در سیستم مبادله الکترونیکی داده ها، اطلاعات مشخص و اکنش خاصی را که توسط طراح و یا کنترل کننده از پیش تعیین شده از خود نشان می دهد. این واکنش می تواند ارسال یک متن از پیش تهیه شده، سفارش کالا و یا قبول آن باشد. در این موارد، هر چند سیستم به صورت خود کار مطابق برنامه های از پیش تعیین شده کار می کند، اما این سیستم صرفاً اراده کنترل کننده را انتقال می دهد و در اتخاذ تصمیم نقشی ندارد (شیروی، ۱۳۹۱: ۴۲۰).

نوع دیگر قراردادهای الکترونیکی جایی است که طبق یک برنامه رایانه ای سیستم قادر است نه تنها به طور خود کار بلکه به طور مستقل و خود مختار اقدام به انجام تراکنش هایی نماید و ایجاب و قبول یک قرارداد را بدون دخالت یک شخص طبیعی با موفقیت انجام دهد. هوشمندی سیستم متکی به طراحی آن و داده هایی است که از تجربه های خود سیستم نشأت می گیرد که در برخی از نوشته ها به آن نمایندگی هوشمند و یا «نمایندگی نرم افزاری» نیز می گویند (ریفاف، ۲۰۰۹: ۱۳).

اگرچه مواردی که بیان گردید لزوماً بیان کننده تمام انواع قراردادهای الکترونیکی نمی باشد و با توجه به توسعه فناوری و ورود پلتفرم های جدید امکان انعقاد قراردادهای الکترونیکی در سایر فضاهای مجازی که این امکان را فراهم نماید وجود دارد. آنچه اهمیت دارد این است که ماهیت قرارداد و شرایط صحت آن به هنگام انعقاد حفظ گردد و نمی توان صرفاً قرارداد را با وجود همه شرایط آن صرفاً به این دلیل که در پلتفرم خاصی منعقد شده پذیرفت. در قراردادهای بین المللی البته قانون حاکم بر قرارداد شرایط صحت یک قرارداد الکترونیکی را معین می نماید که به آن خواهیم پرداخت.

1. Shrink-Warp
2. Riefa

۲. مبانی قراردادهای الکترونیکی

برای تبیین بهتر ماهیت قراردادهای الکترونیکی و قانون حاکم بر آن لازم است تا در خصوص مبانی قراردادهای الکترونیکی مطالبی ارائه گردد.

۲-۱. حاکمیت اراده طرفین

یکی از مبانی مهم قراردادهای الکترونیکی به ویژه در راستای زمان و مکان این نوع قراردادها، حاکمیت اراده، بین طرفین است. ایجاب الکترونیکی خصوصیات از جمله اینکه ایجاب الکترونیکی اعلان اراده از راه دور است. لذا برای حمایت مخاطبین ایجاب الکترونیکی که اغلب مصرف‌کنندگان هستند، قانونگذار قواعد خاصی را پیش‌بینی نموده است که عموماً ایجاب‌کننده ملزم به رعایت آن است، از این جمله ایجاب‌کننده در ایجاب فروش کالا و یا خدمات خود، به ابراز مشخصات و نشانی، تعیین موضوع قرارداد و اوصاف آن، قیمت کالا و خدمات عرضه‌شده، روش پرداخت، مدت حق رجوع، مدت ضمان و خدمات بعد از فروش ملزم می‌باشد. دوم، ایجاب الکترونیکی، اصولاً در شکل داده‌های پیامی است که به واسطه الکترونیکی قابل تبدیل به زبان نوشتاری قابل مفهوم است بر این مبنا داده‌پیام الکترونیکی به عنوان بیان اراده معتبر شناخته می‌شود. سوم، با توجه به جنبه الکترونیکی ایجاب، مکان ایجاب‌کننده اهمیت خود را از دست می‌دهد و ایجاب الکترونیکی صفت فرامرزی، یعنی صفت جهانی به خود می‌گیرد. همچنین ایجاب الکترونیکی در محیط اینترنت در حقیقت از طریق واسطه‌ای که به نیابت از او ایجاب را تولید و ارسال می‌کند، انجام می‌شود (نیازی، ۱۳۹۶: ۴۱-۴۰).

بنا بر ماده (۲۶) قانون تجارت الکترونیک ایران، ارسال داده‌پیام زمانی معتبر است که به یک سیستم اطلاعاتی خارج از کنترل اصل از یا قائم مقام وی وارد شود. با توجه به مفاد این ماده، داده‌پیام در منظور اراده قبول مخاطب وقتی معتبر است که از سیستم اطلاعاتی رایانه به طوری که از کنترل قبول‌کننده خارج شود به سیستم اطلاعاتی ایجاب‌کننده وارد شود. بعضی از نویسندگان، ارسال و وصول اراده قبول الکترونیکی را به عنوان زمان انعقاد قرارداد الکترونیکی می‌دانند. علاوه بر اینکه باید متضمن شرایط صحت اراده و به طور قطعی و معین باعث ایجاد آثار قانونی باشد، همچنین باید در عالم خارجی نیز ابراز گردد. به علاوه، اراده قبول باید در مدت اعتبار ایجاب اعلام گردد.

اگر قبول مطابق با ایجاب و خالی از شرایط و موارد زائد و ناقص بر مفاد ایجاب باشد، قرارداد منعقد می‌گردد. تا وقتی که ایجاب‌کننده روش معینی از اعلام الکترونیکی را مشروط ننموده باشد، قبول الکترونیکی را می‌توان به هر روش الکترونیکی، مانند پست الکترونیکی و یا پُر کردن فرم موجود بر صفحه وب سایت و یا به شکل پرداخت الکترونیکی قیمت فروش، اعلام نمود. اگر به‌رغم توافق طرفین بر اعلام قبول به طور الکترونیکی، مخاطب قبول خود را به واسطه‌ی پست

سنتی، فکس و یا با ارتباط تلفنی اعلام نماید، این قبول، قبول الکترونیکی محسوب نمی‌شود و قبول اعلام شده معتبر نخواهد بود (فیضی، ۱۳۸۶: ۱۶۸). به طور کلی قراردادهای الکترونیکی براساس اراده طرفین شکل می‌گیرد و این اراده مهمترین مبنای شکل‌گیری این نوع قراردادها است.

۲-۲. تسریع و تسهیل در انعقاد قرارداد

با توجه به تحولات چشمگیری که فناوری اطلاعات در امر تجارت و بهره‌گیری از آن در انعقاد قراردادهای تجاری، انجام تشریفات پیش از انعقاد قرارداد می‌تواند بدون حضور طرفین در یک مجلس شکل بگیرد و این امر به سرعت و سهولت انعقاد یک قرارداد کمک می‌کند. بر این اساس شاهد شکل‌گیری نوعی از عقد تحت عنوان عقد غایبین هستیم.

منظور از عقد حاضرین این نیست که طرفین حتماً در مجلس واحد حاضر باشند، بلکه منظور عقدی است که طرفین آن را به طور شفاهی منعقد می‌کنند اعم از اینکه در یک مجلس باشند یا در دو مکان مختلف مثل عقد با تلفن که هر چند طرفین در دو مکان حضور دارند، ولی چنین عقدی از جهت زمان تشکیل، منطبق با عقد غایبین نیست؛ ولی همین عقد از لحاظ مکان تشکیل، جزء عقود غایبین خواهد بود (امیری قائم‌مقامی، ۱۳۷۸: ۲۴۱).

بنابراین عقد غایبین عبارت است از عقدی که ایجاب و قبول آن بدون مکالمه و مذاکره، از راه دور به وسیله نامه، تلگراف، فاکس، تلکس، ... انجام می‌شود. این عقود که طرفین، عقد را به طور شفاهی واقع نمی‌سازند، عقود مکاتبه نیز نام گرفته‌اند (جعفری لنگرودی، ۱۳۷۸: ۱۵۵). به طور کلی، عقود که از طریق اینترنت منعقد می‌گردند نیز از جمله عقود بین غایبین محسوب می‌گردد و لیکن در جهت مبنای سهولت و تسریع در انعقاد این نوع قراردادها شکل می‌گردد.

۲-۳. الحاقی بودن قرارداد الکترونیکی

الکترونیکی بودن نحوه اعلان اراده‌ها، شکلی از اشکال انعقاد قرارداد محسوب می‌شود که تناقضی با ماهیت اصول صحت قرارداد ندارد. ولی با استنباط و استدلال از قواعد و اصول حاکم بر حقوق قراردادها، مقایسه نحوه انعقاد اینگونه قراردادها با قراردادهای سنتی و تأمل در طبیعت ساختار ابزار و محیط الکترونیکی می‌توان خصوصیات عمده معاملات الکترونیکی را تعیین نمود.

قراردادی که در محیط الکترونیکی صفحات وب منعقد می‌شود از جمله قراردادهای الحاقی محسوب می‌شود؛ زیرا فروشنده کالا و خدمات خود را توأم با اطلاعات لازم و شرایط عمومی، در صفحه اینترنتی خود به نمایش می‌گذارد. خریدار و یا مصرف‌کننده در صورت تمایل به خرید، فقط تحت همان شرایط اعلان شده می‌تواند آن را قبول کند. عموماً دیگر جایی برای ارائه شروط جدید و یا انجام مذاکره با فروشنده نیست، ولی فروشنده معمولاً گزینه‌های متعددی برای فروش و

روش‌های مختلف برای پرداخت ثمن به خریدار ارائه می‌دهد که خریدار تمایل یکی از گزینه‌ها را انتخاب می‌کند و آن را برای ایجاب خرید به فروشنده پیشنهاد می‌دهد. برخلاف آن، عرصه قراردادهای الکترونیکی به واسطه پست الکترونیکی برای مذاکره و تعدیل شرایط در مقدمه انعقاد قرارداد باز است و اینگونه قراردادها جنبه الحاقی ندارد (مقامی نیا، ۱۳۹۱: ۹۳).

۲-۴. عدم مراجعه و حضور فیزیکی

برای انعقاد قرارداد، اصولاً حضور فیزیکی طرفین ضروری نمی‌باشد، طرفین می‌توانند از هر جایی و هر زمانی به واسطه‌های مختلف اراده‌های خود را به هم برسانند و موجب ایجاد قرارداد شوند. این موضوع می‌تواند به عنوان مبنای دیگر این نوع قراردادها می‌تواند مورد بررسی قرار گیرد. اصولاً به قراردادهای که طرفین در حین انعقاد قرارداد، حضور فیزیکی متقابل در یک جلسه رودرروی هم ندارند و مانع مادی معینی موجب عدم ایجاد رابطه فیزیکی و یا رابطه ذهنی و فکری متقابل گردد، قراردادهای از راه دور نامیده می‌شود. از خصوصیت اساسی قرارداد الکترونیکی نیز این است که حتماً باید به واسطه الکترونیکی و یا در محیط الکترونیکی بدون وجود حضور فیزیکی متقابل طرفین منعقد گردد. حتی وجود طرفین، در محیط الکترونیکی به معنای حقیقی نمی‌باشد. با این وصف، قرارداد الکترونیکی را می‌توان از مجموعه قرارداد از راه دور دانست. با این حال، به سبب سرعت مبادله اطلاعات در محیط اینترنت، می‌توان قرارداد الکترونیکی را قراردادی آن شمرد (مدوح ابراهیم، ۲۰۰۵: ۳).

البته متوالی بودن ایجاب و قبول در قرارداد الکترونیکی، به روش ارتباط الکترونیکی و درجه تقارن زمانی قبول نسبت به ایجاب بستگی دارد. با وجود این، انعقاد قرارداد الکترونیکی بین غیرحاضرین در یک مجلس، بعضی از مشکلات منحصر به خود را نیز به دنبال دارد. از این جمله، عدم دسترسی طرفین به اطلاعات کافی در مورد شخصیت یکدیگر، عدم احراز طرفین به وجود سلامت و صحت اراده برای انعقاد قرارداد، اثبات قرارداد و نحوه استناد بر دلایل الکترونیکی از مسائل مطروحه در قراردادهای الکترونیکی محسوب می‌شود.

۲-۵. اصل رضایی بودن قرارداد الکترونیکی

اصولاً طرفین، در انعقاد قرارداد در انتخاب نحوه اعلام اراده خود آزاد هستند. این آزادی در اعلام اراده در ماهیت انعقاد قراردادهای الکترونیکی نیز مصداق دارد. با این تفاوت که وسیله انعقاد قرارداد الکترونیکی در طبیعت ساختاری خود عملیات تکنیکی معینی را بر نحوه اعلام اراده به شکل الکترونیکی تحمیل می‌کند؛ زیرا تولید بیان اراده شکل داده‌پیمایی و شکل روش‌های الکترونیکی ارسال و پذیرش بیان اراده از طبیعت کاربرد فناوری ابزار الکترونیکی اینترنت محسوب می‌شود.

اصل رضایی بودن قراردادهای الکترونیکی، مانع از توافق طرفین بر تعیین شکل معینی برای قرارداد فی مابین نمی‌باشد. ماده (۱۰) قانون مدنی ایران عنوان نموده که قراردادهای خصوصی نسبت به کسانی که آن را منعقد نموده‌اند در صورتی که مخالف صریح قانون نباشد نافذ است. بدون شک، رضایی بودن قراردادهای، روابط و تعاملات حقوقی بین اشخاص را آسان و بی‌تکلف می‌سازد که موجب اعتمادگرایی و رواج حسن نیت در معاملات می‌گردد. ولی از طرفی دیگر، رضایی بودن قرارداد علاوه بر اینکه زمینه سوءاستفاده از محیط اعتماد بین متعاملین را فراهم می‌کند، مشکل اثبات بیان اراده را نیز به همراه دارد. لذا این امر، موجب ضعف حمایت حقوقی و عدم تعادل در مصالح و منافع اشخاص در این نوع قراردادها می‌گردد. بدین جهت، قانونگذار از لحاظ‌های مختلف، اعم از اجتماعی و اقتصادی برای حمایت نظم عمومی و یا اخلاق حسنه و یا ایجاد تعادل منافع و مصالح اقتصادی اشخاص در روابط حقوقی، انعقاد بعضی از قراردادهای را منوط به تشریفات خاصی نموده است.

در عرصه بین‌الملل، با توجه به قوانین مقرر در خصوص قراردادهای الکترونیکی تشریفات خاصی که از رضایی بودن قراردادهای الکترونیکی بکاهد وضع نشده است. از این قبیل ماده (۵) از قانون نمونه آنستیرال در این مورد تصریح می‌دارد که اثر حقوقی و اعتبار و نفوذ اطلاعات نباید به صرف اینکه در شکل داده پیام است، انکار شود». در این راستا طبق ماده (۹) دستورالعمل اتحادیه اروپا، از کشورهای عضو خواسته می‌شود که مانعی در انعقاد و استفاده از قرارداد الکترونیکی که طبق ضوابط قانونی حاکم بر قراردادهای در سیستم‌های حقوقی است به وجود نیاورند و به صرف استفاده از شیوه‌های الکترونیکی این قراردادهای را بی‌اثر و فاقد اعتبار ندانند.

۲-۶. جنبه بین‌المللی قراردادهای الکترونیکی

قراردادهای الکترونیکی به اعتبار صفت بین‌المللی شبکه اینترنت، جنبه فرامرزی دارد؛ زیرا محیط اینترنت، محیطی است آزاد برای همه صرفنظر از مرز و محل جغرافیایی معین ورود به آن برای هر شخص امکانپذیر است. چنانکه قانونگذار در تفسیر قانون تجارت الکترونیکی به لزوم توجه به خصوصیت بین‌المللی اشاره کرده است. بنابر ماده (۳) قانون یادشده در تفسیر این قانون همیشه باید به خصوصیت بین‌المللی، ضرورت توسعه هماهنگی بین کشورهای در کاربرد آن و رعایت لزوم حسن نیت توجه کرد.

در این راستا می‌توان گفت که قانونگذار ایران در تدوین و تصویب قانون تجارت الکترونیکی عملاً به جنبه بین‌المللی قراردادهای الکترونیکی در عرصه قانون تجارت الکترونیکی توجه خاصی نموده است. بدین ترتیب که مفاد قانون تجارت الکترونیکی با رعایت مفاد و مفاهیم اساسی قانون نمونه آنستیرال تدوین و مقرر شده است. البته این جزئی از قوانینی است که انتظار می‌رود در رویه

بین‌المللی مسائل حقوق مختلف راجع به معاملات الکترونیکی بین‌المللی به طور یکسان وضع گردد؛ زیرا قوانین محلی و داخلی برای تنظیم معاملات الکترونیکی در ابعاد بین‌المللی خود کافی وافی به حل و فصل آثار حقوقی ناشی از روابط حقوق بین‌المللی در این عرصه نیست. از لحاظ جنبه فرامرزی قراردادهای الکترونیکی باید همیشه احتمال وجود عنصر خارجی را مورد توجه قرارداد؛ زیرا محیط الکترونیکی برای ورود اشخاص از هر مکان از جهان محدودیت خاصی ندارد در صورت ایجاد اختلاف در معاملات فی مابین، مسئله تعیین قانون قابل تطبیق و دادگاه صالح برای رسیدگی از شاخصه‌های مهم قراردادهای بین‌المللی خواهد بود. بنابراین در محیط الکترونیکی طرفین معامله معمولاً در ضمن قرارداد زمینه توافق جهت پیشگیری از اختلافات راجع به شرایط و آثار حقوقی قرارداد خصوصاً در رابطه با تنازع قوانین و دادگاه صلاحیت‌دار را فراهم می‌کنند (احمدی و دیگران، ۱۳۹۷: ۹).

۲-۷. نقش امضاء الکترونیک در قراردادهای الکترونیک

قوانین مرتبط با امضاء دیجیتال به طور خاص برای کنترل قانونی احراز هویت آنلاین با استفاده از فناوری امضای دیجیتال طراحی شده است. این امضا این یکی از ایمن‌ترین روش‌ها است که از طریق استفاده از فرآیند رمزگذاری عمومی و خصوصی یا به عنوان زیرساخت کلیدی عمومی^۱ شناخته می‌شود.

در این رابطه، میسون^۲ بیان می‌کند که طرف امضاکننده از یک جفت کلید استفاده می‌کند، که در آن فرستنده امضا را با استفاده از کلید خصوصی خود اضافه می‌کند و گیرنده امضا را با کلید عمومی بررسی می‌کند. (میسون، ۲۰۱۶: ۳۴)

بنابراین وین^۳ توضیح می‌دهد که امضای دیجیتال بخشی از پیامی است که منبع صحیح را نشان می‌دهد و بیان می‌کند که چنین پیامی در حین انتقال تغییر نکرده است. به گفته فریمن^۴، این داده‌های رمزگذاری شده به طور منحصر به فردی فرستنده را شناسایی می‌کند و یکپارچگی سند را مشخص می‌کند، زیرا تنها یک طرف با نرم‌افزار مناسب می‌تواند امضا را رمزگشایی کند. بنابراین، کوگر^۵ استدلال می‌کند که گیرنده سند با امضای دیجیتال در نهایت می‌تواند منبع داده و همچنین منشأ و یکپارچگی داده را تأیید کند تا مطمئن شود که سند تغییر نکرده و رهگیری نشده است. (سارپین و همین، ۲۰۱۰: ۲)

-
1. Public key infrastructure (PKI)
 2. Mason
 3. Winn
 4. Freeman
 5. Koger
 1. Sapin & Hamin

یکی از چالش‌های استفاده از امضاء الکترونیکی شناخت آن است که اغلب با امضاء دیجیتال یکسان در نظر گرفته می‌شوند. در اصل، امضای دیجیتال شکل پیشرفته‌تری از امضای الکترونیکی است. مقررات دو دسته امضای دیجیتال را تعریف می‌کند:

الف- امضای الکترونیکی پیشرفته^۲ ب- امضای الکترونیکی واجد شرایط^۳
 امضای الکترونیکی واجد شرایط، ایمن‌ترین نوع امضای الکترونیکی است، زیرا توسط یک گواهی معتبر صادر شده توسط ارائه‌دهنده خدمات اعتماد واجد شرایط پشتیبانی می‌شود و توسط یک دستگاه امضای الکترونیکی واجد شرایط ایجاد می‌شود. (کونینگ^۴، ۲۰۲۰: ۱۲)

۳. تعیین قانون حاکم بر قراردادهای الکترونیکی

انتخاب قانون حاکم مسئله جدیدی نیست، ولی چیزی که آن را در این نوع قراردادهای متمایز می‌کند، عمومیت و فراگیری آن است، زیرا در حالی که در گذشته این موضوع صرفاً به قشر صادرکننده و واردکننده مرتبط بوده، اما امروزه تمام کسانی که در مسیر تجارت هستند با این مشکل درگیرند.

منظور از قانون حاکم، نظامی حقوقی است که قرارداد در چارچوب آن به وجود می‌آید و اعتبار و نفوذ قرارداد برگرفته از آن است و الفاظ و عبارات قرارداد به موجب آن تفسیر، و اجرای حقوق و ایفای تعهداتی که محتوای توافقنامه را تشکیل می‌دهد، براساس آن صورت می‌گیرد. از سوی دیگر، موضوعاتی نظیر آثار و احکام و التزامات و مسئولیت‌های قرارداد در مورد عدم انجام تعهد، مشمول آن بوده و در موارد اجمال و ابهام قرارداد یا سکوت طرفین قرارداد، جانشین اراده متعاقدین شده و مکمل مقررات قرارداد می‌شود. به عبارت دیگر، هدف قانون حاکم، تعیین قواعد ناظر بر حل و فصل دعواست. (مافی، ۱۳۸۷: ۱۹۷)

در این نوع از قراردادهای، شیوه‌های مبادله و ارائه اطلاعات و سرعت بسیار بالای آن، در تعیین نوع قرارداد مؤثر است دیگر اینکه داده‌های الکترونیکی معمولاً به وسیله شبکه‌ای مبادله و ذخیره می‌شوند که سیستم‌های پشتیبان آنان می‌توانند در هیچ‌یک از کشورهای دو طرف قرارداد یا محل تجاری آن‌ها قرار نداشته باشد. در این صورت ممکن است قانونی بر قرارداد حاکم گردد که کاملاً نسبت به طرفین قرارداد بیگانه و ناآشنا باشد (محمدی، ۱۳۹۳: ۲۹۵).

گروه کاری کمیسیون ملل متحد در خصوص حقوق تجارت بین‌الملل راجع به تجارت الکترونیک، برخی مفاهیم حقوقی تجارت الکترونیک و موضوع انعقاد قرارداد الکترونیک را مورد بررسی قرار داد و به این نتیجه رسید که کنوانسیون ملل متحد راجع به فروش بین‌المللی به عنوان قانون ماهوی حاکم بر قراردادهای الکترونیکی قابل استناد است. علاوه بر واکنش‌های

2. Advanced electronic signature (AdES)

3. Qualified electronic signature (QES)

4. Koning

جهانی، در سطح منطقه‌ای نیز این چالش با واکنش‌های تقنینی همراه بوده است که مهمترین آن‌ها وضع دستورالعمل‌های اتحادیه اروپا در خصوص تجارت الکترونیکی و امضای دیجیتالی است که براساس روش برابری کاربردی قانون نمونه وضع شده‌اند. اعضای اتحادیه اروپا براساس این دستورالعمل‌ها ملزم هستند شرایط شکلی قراردادهای نظیر کاغذی بودن را حذف کنند تا زمینه استفاده از قراردادهای الکترونیکی فراهم شود.

قانون نمونه تجارت الکترونیک، روشی را برای حل این مشکلات ارائه کرده است و آن اصلاح این اصل است که محل سیستم‌های اطلاعاتی (محل استقرار وب سرورها) عاملی تعیین کننده نیست. یکی از موارد راهگشا آن است که محل انعقاد عقد الکترونیک مکان ارسال قبولی باشد بنابراین دیدگاه ارسال نیز زمانی صورت می‌گیرد که قبولی از سیستم رایانه‌ای قبول کننده بنابراین، قانون محل اقامت ارسال کننده قبولی بر تعهدات ناشی از قرارداد حاکم است (حجت زاده و نوشادی، ۱۳۹۰: ۲۷۵).

فرضیه اصلی ادبیات حقوقی حاکم بر این موضوع نیز این است که تغییر در عنصر سازنده قرارداد و جایگزینی اتم به جای بیت، در نظام حقوقی و صلاحیتی حاکم بر قراردادهای چالش ایجاد کرده است. اگرچه برخی معتقدند این تفاوت قابل اغماض است و قواعد موجود قابلیت تنظیم فضای مجازی را دارند و یا این ادبیات را صرفاً لذتی آکادمیک دانسته و مباحث مرتبط با قرارداد الکترونیک و به طور کلی تجارت الکترونیک را نظیر بحث راجع به حقوق حاکم بر تلفن یا فکس می‌دانند.

اما برخلاف این نظر، آثار این چالش در نظام حقوق بین‌الملل عمومی و خصوصی مشهود است و بخش عمده‌ای از ادبیات حقوقی به این چالش اختصاص داده شده؛ زیرا در حقوق بین‌الملل خصوصی، ابتدای قواعد صلاحیت بر مکان و در حقوق بین‌الملل عمومی، عناصر قدرت و مشروعیت در فضای مجازی به چالش کشیده شده‌اند. در ادبیات حقوقی رسمی در سطح بین‌المللی و منطقه‌ای نیز این چالش تحت عناوینی نظیر انتخاب قانون در قراردادهای بین‌المللی، تعیین دادگاه صالح در این قراردادهای صلاحیت و قانون حاکم بر تجارت الکترونیک مورد بررسی قرار گرفته است (حجت زاده و نوشادی، ۱۳۹۰: ۲۶۶).

۳-۱. قانون حاکم بر قراردادهای الکترونیکی از منظر شکلی

رویکرد قانونگذاری در زمینه‌ی شکل قراردادهای الکترونیکی، ناظر بر حذف شرایط شکلی است که منجر به تمایز بین قراردادهای الکترونیکی و قراردادهای کاغذی می‌شود، مگر اینکه حذف شرایط شکلی منجر به از بین رفتن فلسفه وضع آن شرط شکلی شود. قانون نمونه در خصوص شرایط شکلی، روش برابری کاربردی را به کار گرفته است. روش برابری کاربردی شکلی، یعنی با

مدنظر قراردادان اهداف و کاربردهای شرایط شکلی در قراردادهای کاغذی، تشخیص دهیم چگونه این اهداف و کارکردها می‌توانند از طریق فناوری‌های تجارت الکترونیک محقق شوند (چارلز اچ، ۱۳۸۷: ۳۵۷).

قانون نمونه ارتباطات الکترونیکی (داده‌پیام) را صرفنظر از شکل آن به رسمیت می‌شناسد و مقرر می‌دارد: «به صرف اینکه ارتباطات به شکل داده‌پیام است نباید از اعطای اثر حقوقی و اجرایی به آن خودداری کرد (قانون نمونه تجارت الکترونیک، ۱۹۹۶: ماده ۵). کنوانسیون استفاده آزه‌ای الکترونیکی در قراردادهای بین‌المللی نیز با پذیرش اصل برابری کاربردی و اصل آزادی طرفین در تعیین شکل قرارداد، هیچگونه شکل خاصی را برای قراردادهای الکترونیکی تحمیل نمی‌کند و مصادیق شرایط شکلی نظیر امضا، نوشته و اصالت را با داده‌پیام نیز قابل تحقق می‌داند، مشروط بر اینکه داده‌پیام بتواند کارکرد و فلسفه وضع آن شرط شکلی را محقق ساخته، یک سابقه پایدار نیز برای مراجعات بعدی ایجاد کند (کنوانسیون استفاده آزه‌ای الکترونیکی در قراردادهای الکترونیکی، ۲۰۰۵: ماده ۶).

دولت‌های عضو برای اجرای این تکلیف دو روش متفاوت، شامل روش بی‌طرفی فنی (واسطه‌ها) و روش حذف تدریجی موانع شکلی را اتخاذ کرده‌اند. در روش بی‌طرفی فنی (واسطه‌ها)، اصل بر این است که ارتباطات الکترونیکی برای تحقق شرایط شکلی اعم از نوشته، امضا و اصالت قرارداد کفایت می‌کند، مگر اینکه قانونگذار صراحتاً به شکل دیگری مقرر کرده باشد. ولی در روش حذف تدریجی، قانون‌گذار قوانینی را که مانعی در جهت انعقاد قراردادهای الکترونیک ایجاد می‌کنند، به طور تدریجی حذف یا اصلاح می‌کند. ولی چون اکثر دولت‌ها متمایل به حذف سریع موانع انعقاد قرارداد الکترونیک هستند، غالباً روش بی‌طرفی فنی (واسطه‌ها) را انتخاب و صرفاً قراردادهای خاصی را از شمول این حکم خارج کرده‌اند (پولانسکی، ۲۰۰۶: ۷).

رویکرد قانونگذاری در ایالات متحده نیز برداشتن موانع تجارت الکترونیک و اعتباربخشی به اسناد و سوابق و امضاهای الکترونیکی است، اما استثنائات آن گسترده‌تر از سایر نظام‌های حقوقی است. در حقوق ایران نیز اسناد مالکیت اموال غیرمنقول، فروش مواد دارویی به مصرف‌کنندگان نهایی، اعلام و اخطار، هشدار و یا عبارات مشابهی که دستور خاصی برای استفاده کالا صادر می‌کنند و یا از به کارگیری روش‌های خاص به صورت فعل و یا ترک فعل منع می‌کنند، از شمول قاعده کلی برابری داده‌پیام با نوشته کتبی خارج شده‌اند (حجت زاده و نوشادی، ۱۳۹۰: ۲۷۱).

بنابراین، علیرغم اینکه قوانین مختلف اصولاً به حذف تشریفات شکلی انعقاد قرارداد الکترونیک گرایش دارند، ولی از آنجا که معامله در محیط مجازی نیازمند امنیت حقوقی است،

غالباً برای انعقاد قرارداد، شرایط شکلی حداقلی نظیر رضایت مصرف‌کننده به طی فرآیند به شکل الکترونیکی، الزام به ارائه اطلاعات مقدماتی و قابلیت ذخیره‌سازی شرایط قرارداد وضع شده است و رعایت آن‌ها برای انعقاد قرارداد ضرورت دارد. بر این اساس، تأمین‌کننده ملزم است اقداماتی انجام دهد که مصرف‌کننده بدون هیچ تردید مبادرت به انعقاد قرارداد الکترونیکی کند.

۳-۲. رویکردهای قانونگذاری در زمینه قراردادهای الکترونیکی

در بررسی چالش‌های مرتبط با قانون حاکم بر قراردادهای الکترونیکی این سؤال مطرح است که برای تنظیم تجارت در محیط الکترونیکی به چه قواعدی نیاز داریم؟ کشورها در قبال این پاسخ به این چالش روش‌های متفاوتی را برگزیده‌اند.

روش اول، وضع قواعد تسهیلی مبنی بر شناسایی تجارت بر خط، همانند تجارت سنتی و اعتباربخشی و اثربخشی به آن مبتنی بر وضع قوانینی حاکی از شمول قواعد موجود بر تجارت بر خط است، که اصطلاحاً روش «برابری کاربردی» نامیده می‌شود. هدف روش برابری کاربردی این است که همان کارکرد تجارت سنتی از طریق معاملات الکترونیکی نیز حاصل شود و حیطه قواعد موجود با قیاس بر معاملات الکترونیکی اعمال شود. در نتیجه این روش به دنبال آن است که فضای مجازی را تحت شمول قواعد موجود قرار دهد. به گونه‌ای که از معاملات الکترونیکی و معاملات سنتی کارکرد یکسانی حاصل شود و حیطه قواعد موجود با قیاس بر معاملات الکترونیکی گسترده‌تر شود. روش دوم، ایجاد نظام حقوقی متشکل از قواعد سازگار با ماهیت محیط الکترونیکی است. شیوه آن نیز این است که بهترین قواعد موجود در دنیای غیر دیجیتال را انتخاب کند و آن‌ها را وارد فضای مجازی نماید هر چند که متدلوژی این روش مبتنی بر وضع قواعد جدید است. اما بر شناسایی اصول بنیادین حاکم بر معاملات سنتی و انطباق آن با ویژگی‌های خاص فضای مجازی تأکید دارد (سلطانی، ۱۳۹۶: ۳).

روش ایالات متحده به عنوان یک روش ساده و میانه در تنظیم تجارت الکترونیکی به صورت عام و قواعد قراردادهای الکترونیکی به طور خاص محسوب می‌گردد. علت این امر نیز تأثیر قانون نمونه آنسیترال بر قانونگذاری تجارت الکترونیکی در ایالات متحده است. یوتا متحدالشکل تجاری بیانگر روند همسان‌سازی قانونگذاری راجع به تجارت الکترونیکی در ایالات متحده است. در نتیجه اثر قانونی یکسانی به قراردادهای الکترونیکی و قراردادهای کاغذی اعطا می‌شود. اصل همسانی اثر قراردادها صرف نظر از فناوری مورد استفاده، توسط بسیاری از قانونگذاری‌ها در سراسر جهان مورد پذیرش قرار گرفته است. این اصل انتظارات مشروع افرادی که می‌خواهند قراردادهای الکترونیکی بر خط منعقد کنند را برآورده است. به همین دلیل یوتا (قانون یکنواخت معاملات الکترونیکی) اعتبار معاملات از طریق ارتباطات الکترونیکی را به رسمیت شناخته است و سوابق

الکترونیکی، امضای الکترونیکی و قراردادهای الکترونیکی را مورد شناسایی حقوقی قرار می‌دهد (سلطانی، ۱۳۹۶: ۴).

رویکرد اتحادیه اروپا ناشی از کنوانسیون ۱۹ ژوئن ۱۹۸۰ رم در خصوص قانون حاکم بر تعهدات قراردادی^۱ بهترین راهنما برای تعیین رویکرد حقوق اتحادیه اروپاست. این کنوانسیون در سال ۲۰۰۸ میلادی با اصلاحاتی که در آن به عمل آمد، بانام مقررات رم (۱)، در خصوص قانون حاکم بر تعهدات قراردادی (موسوم به مقررات رم یک) برای اجرا در اتحادیه اروپا به تصویب شورا و پارلمان اروپا رسید. در بند (۱) ماده (۳) مقررات رم یک، آزادی طرفین در انتخاب قانون حاکم به عنوان اصل اعلام شده است: «قانون منتخب طرفین، بر قرارداد حاکم خواهد بود. این ماده در واقع بازتاب رویکردی است که پیش از مقررات رم یک نیز در حقوق کشورهای عضو جامعه اروپایی وجود داشت و به موجب آن قضاوت و داوران اصل حاکمیت اراده را محترم می‌شمردند. طرفین با انتخاب خود می‌توانند قانون حاکم بر همه یا فقط بخشی از قرارداد را تعیین کنند. مقررات رم یک، امکان تجزیه قرارداد را فراهم کرده است و طرفین می‌توانند هر بخش از قرارداد خود را تابع قانونی جداگانه قرار دهند» (امیر معزی، ۱۳۹۱: ۱۶۵).

این اختیار اعم است از آنکه در زمان انعقاد قرارداد، طرفین در خصوص قانون حاکم سکوت کرده و یا آنکه قانون حاکم را انتخاب نموده باشند. در این صورت، قانون مؤخر از همان زمان امضای قرارداد عطف به ماسبق می‌شود. این امکان می‌تواند یکی از ویژگی‌های قراردادهای الکترونیکی بین‌المللی را در ذهن تداعی کند که عبارت است از «فرآیندی بودن به جای عمل فوری» موضوعی که روزآمد کردن شروط اینگونه قراردادها، از جمله شرط تعیین قانون حاکم را در صورت توافق طرفین، ممکن می‌سازد (موری^۲، ۲۰۰۴: ۱۷).

در حقوق ایران، قاعده حل تعارض در قراردادها، ماده ۹۶۸ ق.م. است. ولی شیوه نگارش این ماده به گونه‌ای است که ابهاماتی را موجب شده است. با توجه به عدم وجود نص خاصی در مورد اصل حاکمیت اراده در تعیین قانون حاکم بر قراردادهای تجاری الکترونیکی، باید به قواعد عام مندرج در قانون مدنی مراجعه کرد. اصل حاکمیت اراده در تعیین قانون حاکم بر قرارداد در ماده ۹۶۸ ق.م. آمده است. این ماده مقرر می‌دارد: «تعهدات ناشی از عقود تابع قانون محل وقوع عقد است؛ مگر اینکه متعاقدين اتباع خارجه بوده و آن را صریحاً یا ضمناً تابع قانون دیگری قرار داده باشند».

در خصوص قانون ایران باید گفت چون قرارداد منعقدشده در ایران به هر حال تابع قانون ایرانی تلقی خواهد شد، به فرض که با مقاومت از طرف ایرانی، قرارداد در ایران امضا شود، قانون صلاحیت دار ضمن قرارداد تصریح نخواهد شد و طرف ایرانی ناچار خواهد شد شرط رجوع

1. EC Convention on the Law Applicable to Contractual Obligations (Rome 1980)
2. Murray

اختلافات به داوری را بپذیرد.^۱ هیئت داوری نیز برحسب قواعد معمول حقوق بین‌الملل خصوصی، در انتخاب قانون صلاحیت‌دار، قاعده تعارض کشور محل اجلاس خود را در نظر می‌گیرد و ارجاع اختلافات را به داوری قرینه‌ای بر تفسیر نظر متعاملین در تمکین به صلاحیت قانون محل اجلاس داوران تلقی خواهد کرد. به تعبیر روشن‌تر، قراردادهای تجاری بین‌المللی ایران به ندرت مورد رسیدگی قضایی در محاکم ایران قرار خواهد گرفت و این خود یکی از علل کمبود رویه قضایی در ایران در زمینه‌ی مسائل حقوق بین‌الملل خصوصی است که با توجه به پیشرفت تجارت بین‌المللی در دوران ما، عدم آگاهی محاکم و مراجع حقوقی کشور نسبت به مسائل حقوق بین‌الملل خصوصی بسیار نامطلوب است (نصیری، ۱۳۹۱: ۱۲۱).

چنانچه اراده طرفین به طور صریح یا ضمنی از قرارداد ایشان قابل کشف نباشد، باید اراده فرضی را به ایشان نسبت داد. انتخاب فرضی به دو روش تقسیم می‌شود: نخست) روش قابل انعطاف (اختیار دادگاه) و دوم) روش غیرقابل انعطاف (یا حکم قانون) نظام حقوقی ایران از بین دو روش فوق، متمایل به شیوه غیرقابل انعطاف است در حقوق ایران طبق ماده ۹۶۸ ق.م. چنین مقرر شده است که: در فرض فقدان تعیین قانون حاکم توسط طرفین، قرارداد تابع قانون محل انعقاد باشد. در واقع، در حقوق ایران قانون محل انعقاد به عنوان قاعده ثابت تعارض برای تعیین قانون صلاحیت‌دار در نظر گرفته شده است.

موضوع تعیین قانون حاکم یا تعیین صلاحیت از طریق عامل‌های ارتباط عینی مطرح می‌گردد. عوامل ارتباط برای تعیین قانون مناسب و اینکه این قرارداد شایسته تعلق به کدامین سیستم حقوق ملی است اعمال می‌گردد و در این صورت قانونی بر قرارداد حاکم است که نزدیک‌ترین ارتباط را با قرارداد دارد. اما تغییرات حاصل‌شده ناشی از فناوری ارتباطات و اطلاعات و در نتیجه ظهور پدیده فضای مجازی سبب گردیده که عوامل ارتباط سابق یا وجود ندارد یا در صورت وجود به مفهوم سابق نباشد در نتیجه مفهوم عوامل ارتباطی نظیر زمان و مکان انعقاد قرارداد، محل اقامت طرفین مواجه با چالش گردیده است.

بحث و نتیجه‌گیری

گسترش تکنولوژی و ورود اینترنت به عرصه تجارت، موجب تغییر و تحول در ماهیت قراردادهای گردید و نسل جدیدی از قراردادهای روابط تجاری شکل گرفته که در کنار نوآوری، کارکردهای قراردادهای سنتی تجاری را نیز به همراه دارد. قرارداد الکترونیکی یک توافق ایجاد

۱. در حال حاضر ماده ۹۶۸ ق.م. با ماده ۲۷ قانون داوری تجاری بین‌المللی ایران قابل جمع می‌باشد: ماده ۲۷ یکی از موارد سکوت ماده ۹۶۸ را پر کرده و رسیدن به تفسیری معتبر از طریق عام مقدم و خاص مؤخر و همچنین تفسیر موسع از ماده ۱۰ ق.م. در باب حاکمیت اراده را تأیید می‌کند.

شده و امضاء شده در قالب الکترونیکی است و عبارت است از توافقی که ایجاب و قبول طرفین ضمن شبکه بین‌المللی باز ارتباطی از راه دور با ابزار شنیداری و تصویری متبادل می‌شود. در بند (ص) ماده (۲) قانون تجارت الکترونیک ایران از اصطلاحی تحت عنوان «عقد از راه دور» نام برده است که در توصیف آن مقرر می‌دارد: «ایجاب و قبول راجع به کالاها و خدمات بین تأمین‌کننده و مصرف‌کننده با استفاده از وسایل ارتباط از راه دور است». قرارداد الکترونیک با مفهوم مبادلات الکترونیک متفاوت است اگرچه دو اصطلاح مذکور گاهی به جای یکدیگر استعمال می‌شوند. اصطلاح دیگر مرتبط با آن تشکیل عقد به غایبین است.

با توجه به تحولات چشمگیری که فناوری اطلاعات در امر تجارت ایجاد کرده و دو ویژگی سرعت و سهولت را به آن داده است. یکی از اشکال قراردادهای الکترونیکی، قرارداد ایمیلی است که شاید بتوان گفت قدیمی‌ترین نوع و در عین حال رایج‌ترین نوع قراردادهای الکترونیکی بشمار می‌رود. یکی دیگر از شیوه‌های قرارداد الکترونیکی، قرارداد تحت صفحه وب‌سایت است. نوع دیگری قرارداد الکترونیکی قرارداد شرینک-رپ است. مبانی قراردادهای الکترونیکی شامل حاکمیت اراده، بین طرفین، تسریع و تسهیل در انعقاد قرارداد، الحاقی بودن قرارداد الکترونیکی، عدم مراجعه و حضور فیزیکی، اصل رضایی بودن قرارداد الکترونیکی و جنبه بین‌المللی بودن آن است. آنچه در خصوص قراردادهای الکترونیکی حائز اهمیت است تعیین قانون حاکم می‌باشد. منظور از قانون حاکم، نظامی حقوقی است که قرارداد در چارچوب آن به وجود می‌آید و اعتبار و نفوذ قرارداد برگرفته از آن است و الفاظ و عبارات قرارداد به موجب آن تفسیر، و اجرای حقوق و ایفای تعهداتی که محتوای توافقنامه را تشکیل می‌دهد، براساس آن صورت می‌گیرد. در خصوص قانون حاکم بر قراردادهای الکترونیکی از منظر شکلی باید گفت رویکرد قانونگذاری در زمینه‌ی شکل قراردادهای الکترونیکی، ناظر بر حذف شرایط شکلی است که منجر به تمایز بین قراردادهای الکترونیکی و قراردادهای کاغذی می‌شود، مگر این که حذف شرایط شکلی منجر به از بین رفتن فلسفه وضع آن شرط شکلی شود. در خصوص قانونگذاری در زمینه‌ی قراردادهای الکترونیکی نیز رویکردهای متفاوتی وجود دارد. روش اول، وضع قواعد تسهیلی مبنی بر شناسایی تجارت بر خط، همانند تجارت سنتی و اعتباربخشی و اثربخشی به آن مبتنی بر وضع قوانینی حاکی از شمول قواعد موجود بر تجارت بر خط است، که اصطلاحاً روش «برابری کاربردی» نامیده می‌شود. روش دوم، ایجاد نظام حقوقی متشکل از قواعد سازگار با ماهیت محیط الکترونیکی است. شیوه آن نیز این است که بهترین قواعد موجود در دنیای غیر دیجیتال را انتخاب کند و آن‌ها را وارد فضای مجازی نماید هر چند که متدلوژی این روش مبتنی بر وضع قواعد جدید است. نکته مهم پیرامون قانون حاکم بر قراردادهای الکترونیکی این است که تغییرات حاصل‌شده ناشی از فناوری ارتباطات و اطلاعات و در نتیجه ظهور پدیده فضای مجازی سبب گردیده که عوامل

ارتباط سابق یا وجود ندارد یا در صورت وجود به مفهوم سابق نباشد. در نتیجه مفهوم عوامل ارتباطی نظیر زمان و مکان انعقاد قرارداد، محل اقامت طرفین مواجه با چالش گردیده است.

منابع

- ابوالحسن مجاهد، اسامه. (۲۰۰۰). *خصوصیه التعاقد عبر الاینترنت*. دارالنهضة. القاهرة.
- احمدی جشفقانی، حسینعلی؛ مشایخ، رسول؛ عزیزیان، سعیده؛ عزیزیان، شیم. (۱۳۹۷). ماهیت، ویژگی‌ها و اصول حاکم بر تشکیل قرارداد الکترونیکی (مورد مطالعه: قوانین جمهوری اسلامی ایران). *کنفرانس ملی اندیشه‌های نوین و خلاق در مدیریت، حسابداری، مطالعات حقوقی و اجتماعی*، ۱.
- <https://www.sid.ir/paper/898313/fa>
- السان، مصطفی. (۱۳۸۴). تشکیل قراردادهای الکترونیکی. *پژوهشنامه بازرگانی*، ۹(۳۶)، ۱۸۴ - ۱۴۱.
- <https://www.sid.ir/paper/373169/fa>
- امیرمعزی، احمد. (۱۳۹۵). *قواعد حل تعارض در قانون حاکم بر تعهدات قراردادی*. چاپ اول. موسسه انتشارات دادگستر.
- امیری قائم‌مقامی، عبدالحمید. (۱۳۷۸). *حقوق تعهدات*. انتشارات میزان.
- جعفری لنگرودی، محمدجعفر. (۱۳۷۸). *دوره حقوق مدنی*. جلد اول. دانشگاه تهران.
- چارلز اچ، مارتین. (۱۳۸۷). کنوانسیون قراردادهای الکترونیکی آنسیترال: آیا لازم الاجرا خواهد شد یا خیر؟ ترجمه علی رضائی. *مجله تحقیقات حقوقی*، (۴۷)، ۳۷۵ - ۳۲۵.
- <https://www.sid.ir/paper/441137/fa>
- حجت زاده، علیرضا؛ نوشادی، ابراهیم. (۱۳۹۰). قانون حاکم بر قراردادهای الکترونیکی بین‌المللی (بررسی تطبیقی). *مجله حقوقی بین‌المللی*، ۲۸(۴۴)، ۲۸۲ - ۲۶۳.
- <https://www.noormags.ir/view/fa/articlepage/1019817>
- سلطانی، وانتا. (۱۳۹۶). بررسی تطبیقی قانون حاکم بر قراردادهای الکترونیکی از منظر حقوق ایران، اتحادیه اروپا و چین. *کنفرانس در زمینه روانشناسی و علوم آموزشی حقوق و علوم اجتماعی*، ۳.
- <https://www.sid.ir/paper/837086/fa>
- فیضی چکاب، غلام‌نبی. (۱۳۸۶). لحظه انعقاد قرارداد الکترونیکی معاملات. *فصلنامه پژوهشنامه بازرگانی*، (۴۲)، ۲۰۶ - ۱۶۷.
- <https://www.noormags.ir/view/fa/articlepage/153421>
- مافی، همایون. (۱۳۸۷). تحلیلی بر عملکرد دیوان داوری دعاوی ایران - آمریکا. *مجله پژوهش حقوق و سیاست*، ۱۰(۲۴)، ۲۲۳ - ۱۷۷.
- <https://www.sid.ir/paper/98112/fa>
- محمدی، سام؛ کاویار، حسین؛ مافی همایون. (۱۳۹۰). مفهوم قرارداد تجاری الکترونیکی و ارتباط آن با قرارداد بین‌المللی. *پژوهشنامه حقوق کیفری*، ۱(۲)، ۱۴۲ - ۱۲۵.
- <https://www.noormags.ir/view/fa/articlepage/916599>
- مقامی نیا، محمد. (۱۳۹۱). نحوه انعقاد قراردادهای الکترونیکی و ویژگی‌های آن. *دانش حقوق مدنی*، (۱)، ۹۸ - ۸۵.
- <https://www.sid.ir/paper/245944/fa>
- ممدوح ابراهیم، خالد. (۲۰۰۵). *ابرام العقد الکترونی*. القاهرة دارالفکر.
- نصیری، محمد. (۱۳۹۱). *حقوق بین‌الملل خصوصی*. نشر آگه.
- نیازی، غفور. (۱۳۹۶). بررسی مسئولیت ناشی از قراردادهای اینترنتی در حقوق ایران و نقش تدریس در آن. *پایان‌نامه کارشناسی ارشد رشته حقوق خصوصی دانشگاه آزاد اسلامی واحد آرادشهر*.

- EC Convention on the Law Applicable to Contractual Obligations (Rome 1980).
<https://eur-lex.europa.eu/>
- Hance, Balz. (1996). *Business and Law on the Internet*. 2nd Edition. London McGraw-Hill.
- Koning, Luka; Junger, Marianne; van Hoof, Joris. (2020). Digital signatures: a tool to prevent and predict dishonesty?. *Mind & Society*, (19), 257–285.
<https://link.springer.com/article/10.1007/s11299-020-00237-1>
- Murray, Andrew D. (2004). La regulación de los contratos electrónicos: una comparación entre la posición Europea y Norteamericana. *Foro de derecho Mercantil Revista Internacional*, (2), 75-97.
<http://eprints.lse.ac.uk/15660/>
- Mason, Stephen. (2016). *Electronic Signatures in Law*. University of London Press. Institute of Advanced Legal Studies.
- Polanski, Paul Przemyslaw. (2006). Convention on E-Contracting: The Rise of International Law of Electronic Commerce? Leon Kozminski Academy of Entrepreneurship and Management. *Bled e Conference Values Bled, Slovenia*, 19.
- Saripan, Hartini; Hamimb, Zaiton. (2010). The application of the digital signature law in securing internet banking: some preliminary evidence from Malaysia. *Procedia Computer Science*, (3), 248-253.
<https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S1877050910004175>

